

ربا در قرآن، ریشه ها، پیامد ها و راه های درمان

www.ketab.ir

سید محمد خوی

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی: ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

ریا در قرآن: ریشه‌ها، پیامدها و راه‌های درمان ■ تألیف: سید محمد نحوی
ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) ■ ویراستار ادبی: احسان مقصودی
چاپ اول: ۱۳۹۰ ■ قیمت: ۲۵۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: زلال کوثر
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۰۸۸-۳

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: نحوی، سید محمد، ۱۳۵۶ -

عنوان و نام پدیدآور: ریا در قرآن، ریشه‌ها، پیامدها و راه‌های درمان / محمد نحوی

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۱۲۱ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۰۸۸-۳

یادداشت: کتابخانه.

یادداشت: نمایه.

موضوع: ریا — جنبه‌های قرآنی

موضوع: ریا — جنبه‌های مذهبی — اسلام

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده بندی کنگره: ۱۳۹۰ ۱۰۴ بپ/ر

رده بندی دیویی: ۱۵۹/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۳۹۸۲۶

فهرست اجمالی

۱	سخن ناشر
۵	دیاچه
۷	مقدمه
۱۷	فصل اول: مفهوم واژه «ریا» از دیدگاه قرآن
۴۹	فصل دوم: عوامل و ریشه‌های ریا از دیدگاه قرآن
۶۷	فصل سوم: پیامدهای شوم ریا؛ چگونگی ریشه‌کن کردن آن‌ها
۱۰۷	خلاصه و نتیجه‌گیری
۱۰۹	منابع و مأخذ
۱۱۵	نمایه

فهرست تفصیلی

۱	 سخن ناشر
۵	 دیباچه
۷	 مقدمه
۷	 ۱. اهمیت موضوع
۹	 ۲. انگیزه مؤلف در انتخاب موضوع
۹	 ۳. پیشینه تألیف
۱۰	 ۴. سؤال‌ها و فرضیه‌های تحقیق
۱۱	 ۵. اهداف و نوآوری‌های تحقیق
۱۱	 ۶. روش تألیف
۱۵	 پی‌نوشتها
۱۷	 فصل اول: مفهوم واژه «ریا» از دیدگاه قرآن
۱۷	 ۱-۱. تعریف لغوی و اصطلاحی ریا
۱۹	 ۱-۲. مفهوم قرآنی ریا
۲۲	 ۱-۲-۱. نیت
۲۳	 ۲-۲-۱. عدم اخلاص نیت
۲۳	 ۳-۲-۱. اظهار کردن و آشکار نمودن عمل
۲۴	 ۴-۲-۱. نیکو بودن عمل ریایی از دید مردم
۲۵	 ۱-۳. ارتباط ریا و نفاق

د □ ریا در قرآن، ریشه‌ها، پیامدها و راه‌های درمان

۴-۱. ارتباط معنایی ریا با شرک..... ۳۳

۵-۱. ارتباط مفهومی اخلاص و ریا..... ۳۸

۱. مرضات الله..... ۳۹

۲. وجه الله..... ۳۹

۳. رضوان الله..... ۳۹

۴. مخلصین له الدین..... ۴۰

۵. قوموا لله (قیام برای خدا)..... ۴۰

یادداشت‌ها..... ۴۲

پی‌نوشت‌ها..... ۴۴

فصل دوم: عوامل و ریشه‌های ریا از دیدگاه قرآن..... ۴۹

۱-۲. فقدان ایمان به خدا..... ۴۹

۲-۲. فقدان ایمان به قیامت و وعده‌های الهی..... ۵۲

۳-۲. فخر فروشی و غرور..... ۵۴

۴-۲. پیروی از هوای نفس..... ۵۹

۵-۲. فقدان ذکر و یاد الهی..... ۶۰

یادداشت‌ها..... ۶۲

پی‌نوشت‌ها..... ۶۵

فصل سوم: پیامدهای شوم ریا؛ چگونگی ریشه‌کن کردن آن‌ها..... ۶۷

۱-۳. پیامدها..... ۶۷

۱-۱-۳. حبط اعمال ریایی..... ۶۷

۲-۱-۳. محرومیت از محبت الهی..... ۷۲

۳-۱-۳. همنشینی با شیطان..... ۷۳

۴-۱-۳. عدم آرامش روحی..... ۷۴

۵-۱-۳. رسوایی..... ۷۶

۶-۱-۳. قرار گرفتن در مدار کفر و شرک و محرومیت از هدایت الهی..... ۷۷

۲-۳. راه‌های درمان ریا..... ۷۸

۱-۲-۳. درمان علمی..... ۷۹

اول. شناخت آثار و پیامدهای شوم ریا..... ۷۹

۸۳	دوم. شناخت و توجه به خیرات و برکات اخلاص.....
۸۷	سوم. شناخت علل و عوامل ریاکاری.....
۸۹	۳-۲-۲. درمان عملی.....
۹۰	اول. بهره‌گیری از اضداد.....
۹۳	دوم. الگوپذیری از سیره مخلصان.....
۹۴	سوم. ذکر و یاد خدا.....
۹۶	چهارم. دعا و استعانت از خداوند.....
۹۷	یادداشت‌ها.....
۱۰۲	پی‌نوشت‌ها.....
۱۰۷	خلاصه و نتیجه‌گیری.....
۱۰۹	منابع و مأخذ.....
۱۰۹	منابع فارسی.....
۱۱۰	منابع عربی.....
۱۱۵	نمایه.....

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

جایگاه محوری قرآن کریم در منظومه فکری اسلام و ویژگی‌های منحصر بفرد آن، منجر شده تا خداوند متعال نسبت به تدبیر در این کتاب الهی و بهره‌مندی از اصول و آموزه‌های آن به‌مثابه راهنمایی جاودانی، به کرات توصیه نموده باشد. در واقع قرآن کریم در کلام الهی به اوصافی شناسانده شده که حکایت از حیات و تأثیرگذاری مستمر آن در ورای تمامی زمان‌ها و مکان‌ها دارد؛ اوصافی چون «هدایت‌گری و بشارت‌دهندگی» (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ - بخشی از سوره مبارکه الاسراء، آیه شریفه ۹)، «صدور حکمت» (وَ الْقُرْآنِ الْحَكِيمِ - سوره مبارکه یس، آیه شریفه ۲)، «دارای کرامت» (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ - سوره مبارکه الواقعة، آیه شریفه ۷۷) و مواردی از این قبیل که در مجموع دلالت بر ضرورت مراجعه مستمر به این کتاب الهی و بهره‌مندی از آن برای فهم معنای زندگی، فلسفه حیات و نحوه اداره امور دارد. به همین خاطر است که خداوند متعال «قرآن کریم» را از این حیث جامع معرفی نموده و تصریح دارد که «وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» (قرآن کریم، سوره مبارکه الکهف، آیه شریفه ۵۴). این خطاب عمومی به انسان دلالت بر آن دارد که «قرآن کریم» برای تمامی صاحبان عقول سلیم می‌تواند راهنما باشد و قرآن از این منظر «هادی» و

«روشن‌گر» است. این معنا آن زمان آشکارتر می‌گردد که بدانیم خداوند متعال سلامت معنا و صیانت متن از هر گونه انحرافی را در طول زمان منتفی ساخته و در تمامی اعصار متنی معتبر و مستند را در اختیار انسان قرار می‌دهد که می‌تواند بدان اتکاء نماید؛ چنان که فرموده است: **إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ** (قرآن کریم. سوره مبارکه الحجر آیه شریفه ۹).

با این معنا و با عنایت به سفارش‌های بیان شده از سوی رسول خدا ﷺ و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) در خصوص ضرورت تمسک به قرآن کریم و اهل بیت (علیهم‌السلام)، ضرورت مطالعات قرآنی با استفاده از روش‌های میان‌رشته‌ای متناسب با نیازها و مسائل هر دوره‌ای، آشکار می‌گردد. دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) به‌عنوان نهادهی که بر بنیادی خیر و نیکی و مطابق با آموزه‌های دینی تأسیس شده و چنان تعریف شده تا بر این اصل استوار بوده و بدین ترتیب از کسری و انحراف دور باشد (أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ - قرآن کریم. سوره مبارکه التوبه، بخشی از آیه شریفه ۱۰۹)، از حیث محتوایی، فلسفی و ساختاری در ارتباطی تنگاتنگ با قرآن کریم قرار دارد و توسعه مطالعات قرآنی و تلاش برای حاکمیت فرهنگ قرآنی (در پرورش نیروی انسانی، تربیت مدیران، تولید نظریه علمی و...) تنها اولویت محوری دانشگاه به‌شمار می‌آید که تمامی سیاست‌ها در ذیل آن معنا می‌دهد. این رویکرد با هدف خروج قرآن کریم از مهجوریتی تعریف شده که رسول خدا ﷺ پیوسته نگران آن بوده و امت را نسبت به این پدیده خطرناک تحذیر می‌دادند؛ باشد که با قرآن از در افتادن به گمراهی و کفر بازداشته شوند؛ «وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا» (قرآن کریم. سوره مبارکه الفرقان، آیه شریفه ۳۰).

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با هدف همراهی با این آرمان بلند و با انگیزه بهره‌مندی از هدایت‌های قرآنی در گستره جامعه علمی، طرح کلان «توسعه مطالعات قرآنی» را از سال ۱۳۸۷ هم‌زمان با هفته پژوهش آغاز و مطالعات متعددی را با رویکرد تخصصی و میان‌رشته‌ای تعریف و به اجرا گذاشته است. اثر حاضر از جمله محصولات این طرح با برکت است که پس از طی مراحل پژوهشی جهت بهره‌مندی جامعه علمی عرضه می‌گردد. ناشر ضمن تشکر از تمامی افرادی که در نهایی شدن این طرح همکاری نموده‌اند؛ به‌ویژه پدیدآورنده محترم، امید دارد که به این وسیله در توسعه آموزه‌های قرآنی با بهره‌مندی از راهنمایی‌های ارایه شده از معصومین علیهم السلام، در سطح جامعه علمی توفیقی کسب نماید. در این صورت رحمت قرآنی مشمول حال محقق، ناشر و خوانندگان خواهد بود که جمع‌گیری از اساتید، دانشجویان و علاقه‌مندان به مطالعات قرآنی را شامل می‌شود و این وعده حق الهی است؛ آنجا که می‌فرماید: «وَنُزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ» (قرآن کریم. سوره مبارکه الاسراء، بخشی از آیه شریفه ۸۲). در این راستا و همچون قبل ناشر آمادگی خود را جهت دریافت آثار پژوهشی محققان و نشر آنها اعلام می‌دارد.

وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام

وساحه

۴۰۰

یکی از خطرناک‌ترین آفات اخلاقی که در ابعاد اعتقادی و رفتاری موجب انحراف انسان‌ها می‌گردد، «ریا» است.

از آنجا که فلسفه آفرینش انسان در قرآن کریم، عبادت خدا معرفی شده (الذاریات/۵۶) و شرط صحت عبادت، اخلاص در نیت است، اهمیت پرهیز از چنین آفتی آشکارتر می‌گردد. پژوهش پیرامون (ریا) در قرآن کریم، در کنار پژوهش‌های مشابه، به شناخت بهتر نظام اخلاقی - تربیتی قرآن کریم می‌انجامد. نظامی که شناخت آن از راز هدایت‌گری این آخرین کتاب هدایت و انسان‌ساز و انسان‌پرور برمی‌دارد.

کتاب حاضر که توسط آقای سید محمد نحوی یکی از دانش‌آموختگان دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در رشته علوم قرآن و حدیث است و به راهنمایی اینجانب سامان یافته، گامی در جهت دستیابی به اهداف مزبور است.

۶ □ ریا در قرآن، ریشه‌ها، پیامدها و راه‌های درمان

بهره‌گیری وی از روش حوزه معنایی و تفسیر قرآن به قرآن از ویژگی‌های درخور توجه این اثر محسوب می‌شود. امید است این اثر که درجهت ترویج معارف قرآنی سامان‌یافته، ذخیره‌ای برای نویسندگان باشد و موجب توفیق وی در ارائه این راه و ارائه پژوهش‌های برتر آتی گردد.

دکتر کامران ایزدی

۱۳۹۰/۰۱/۰۶

www.ketab.ir

مقدمه

۱. اهمیت موضوع

در بینش قرآنی اساس و زیربنای سعادت انسان در گرو اعمال معرفی شده است. توجه به عمل یکی از ارکان دین مبین اسلام است و شاید کمتر کسی باشد که در مورد اهمیت و جایگاه عمل در اسلام تردید نماید. در قرآن کریم آن قدر آیات راجع به عمل زیاد است که حتی با نگاهی گذرا و سطحی می توان دیدگاه قرآن و اسلام را در این باره فهمید. اسلام بشر را متوجه این مطلب می کند که تنها عمل انسان برای او باقی می ماند و عمل است که سرنوشت او را رقم می زند و تعبیر رسائی در این زمینه دارد همانند: «من عمل صالحاً فلنفسه و من أساء فعلیها...»^۱ و «ولکل درجاتٌ ممّا عملوا و ما ربک بغافل عما یعلمون»^۲ یا می فرماید: «فمن يعمل مثقال ذرة خیراً یره و من يعمل مثقال ذرة شراً یره»^۳ در هر صورت در اهمیت عمل در اسلام و مخصوصاً تعالیم قرآنی

بحشی نیست، اما آنچه مهم است آن است که بی‌تردید عملی که قرآن به آن تأکید کرده، عملی است که بر پایه اخلاص و بندگی مخلصانه خداوند بنا شده باشد. قرآن بارها از تعابیری همچون فی سبیل الله، ابتغاء مرضات الله، ابتغاء وجه الله استفاده کرده تا جهت‌گیری صحیح اعمال را به بندگان بیاموزد و بارها به اخلاص عمل توصیه و تأکید کرده است از جمله: «و ما أمروا إلا ليعبدوا الله مخلصين له الدين...»^۴ «ألا لله الدين الخالص...»^۵ حال با توجه به این مقدمه جای تردید باقی نمی‌ماند که علاوه بر مقتضیات عمل خالص باید موانع و آفات آنرا نیز در قرآن مورد بررسی و تأمل قرار داد تا با شناخت هرچه بیشتر این موارد به مفهوم عمل خالص و شرایط و ویژگی‌های آن هرچه بیشتر نزدیک شویم. از جمله آفات و موانع بزرگ بر سر راه عمل خالص ریا می‌باشد که در آیات و روایات اسلامی از آن مذمت شده و آنرا عاملی برای بطلان اعمال و نشانه‌ای از نشانه‌های منافقین و نوعی شرک به خدا معرفی کرده‌اند. ریا تخریب‌کننده فضائل اخلاقی و عاملی برای پاشیدن بذر ذائل در روح و جان انسان است و موجب می‌شود تا اعمال را از محتوا و حقیقت واقعی آن‌ها باز دارد. در نتیجه ریا دست انسان را از رسیدن به عمل خالص کوتاه می‌کند. بررسی ریشه‌ها، آثار و راه‌های درمان ریا بر مبنای آیات قرآن ما را در ریشه‌کن کردن این رذیله اخلاقی کمک می‌کند و از این‌رو اهمیت پرداختن به این مسائل واضح و آشکار می‌گردد و معلوم می‌شود که چرا در نظام اخلاقی اسلام جایگاه بسیار حساس و درخور توجهی به ریا اختصاص داده‌اند. نکته دیگری که اهمیت موضوع را نشان می‌دهد آن است که مراتب مختلف ریا در بین اکثریت اهل ایمان وجود دارد و ریاکاری گریبان‌گیر بیشتر مردم است. «وما یؤمن اکثرهم بالله إلا و هم مشرکون»^۶

با توجه به این توضیحات اهمیت پرداختن به این موضوع از هر نظر آشکار می‌گردد.

۲. انگیزه مؤلف در انتخاب موضوع

انگیزه مؤلف در انتخاب این موضوع به دوجنبه بر می‌گردد. یکی از جنبه علمی و دیگر از جنبه اجتماعی. از لحاظ علمی بررسی مفاهیم اخلاقی قرآنی و تعیین حوزه معنایی آن مفاهیم و ارتباط هر مفهوم با مفاهیم دیگر می‌تواند ما را به نظام اخلاقی خاص قرآن نزدیک سازد و در یک نگاه کلی‌تر به جهان‌بینی خاص قرآن آشنا سازد زیرا به قول ایزوتسو می‌توان با معناشناسی قرآن و تعیین حوزه‌های معنایی کلمات کلیدی به جهان‌بینی قرآن یعنی طرز نگرش قرآن نسبت به جهان پی برد.^۶ بی‌شک این مهم با تحقیق‌ها و پژوهش‌های متعدد در حوزه‌های معنایی مفاهیم قرآن به سرانجام مطلوبی خواهد رسید.

اما از جنبه اجتماعی، از آنجا که به نظر می‌رسد امروزه به‌گونه‌ای مفاهیم و موضوعات اخلاقی مورد تحقیر قرار می‌گیرد. چنین تحقیق‌هایی می‌تواند موجب احیای جایگاه اخلاق اسلامی و قرآنی در جامعه گردد. بر واضح است که بسیاری از دستورات قرآن حاوی نکات اخلاقی است و قرآن در پی ساختن جامعه‌ای است که در آن بیماری‌های روحی روانی و معضلات اخلاقی ریشه‌کن شود. از این‌رو پرداختن به موضوعات اخلاقی قرآن در راستای این هدف مؤثر و مفید خواهد بود.

۳. پیشینه تألیف

در کتب تفسیری با توجه به محدود بودن آیات مرتبط با بحث ریا، این بحث کمتر مورد توجه قرار گرفته است. اما در کتب غیرتفسیری، مخصوصاً کتب اخلاقی مباحث مفصلی در رابطه با ریا وجود دارد که متأسفانه بیشتر آن‌ها بر مبنای روایات و اجتهاد مؤلفان کتب نوشته شده است و تا جایی که بررسی شده

هیچ کار منسجم و مستقل قرآنی در موضوع ریا اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و... صورت نگرفته است.

در این تحقیق سعی بر آن است که با محور قرار دادن قرآن به بررسی ریشه‌ها، آثار و راه حل‌های درمان این مفسده اخلاقی بپردازیم و البته استفاده از احادیث و روایات در تأیید مطالب، ما را در راستای نتیجه‌گیری هرچه بهتر یاری خواهد رساند. فقدان تحقیقی روش‌مند که همه ابعاد ریا را از دیدگاه قرآن بررسی کند ضرورت انجام چنین تألیفی را بیشتر مشخص می‌نماید.

۴. سؤال‌ها و فرضیه‌های تحقیق

سؤال‌های اصلی این کتاب عبارتند از:

- مفهوم «ریا» از دیدگاه قرآن چیست؟
- عوامل و ریشه‌های ریا از دیدگاه قرآن چیست؟
- پیامدهای ریا چیست و قرآن کریم چه راه‌هایی برای درمان این مفسده اخلاقی ارائه می‌دهد؟

فرضیه‌های کتاب عبارتند از:

۱. قرآن کریم مفهوم جدیدی را جدای از معنای لغوی ریا مطرح نمی‌نماید و بسط تعالیم آن در باب ریا ناظر به ریشه‌ها و پیامدهای آن می‌باشد.
۲. عوامل ریاکاری از دیدگاه قرآن عبارتند از: فقدان ایمان به خدا، فقدان ایمان به روز قیامت، فخر فروشی و غرور، پیروی از هوای نفس و فقدان ذکر و یاد الهی می‌باشد.
۳. پیامدهای ریا عبارتند از: حبس اعمال، محرومیت از محبت الهی، قرین بودن دائمی با شیطان و... و راه‌های درمان ریا از طریق شناخت آثار سوء و توجه به عواقب اخروی ریاکاری (طریق علمی) و سعی در انجام عبادت مخلصانه و پنهانی و استمداد از لطف و عنایت الهی (طریق عملی) امکان‌پذیر است.

۵. اهداف و نوآوری‌های تحقیق

از مهم‌ترین اهداف این کتاب، ارائه یک تحقیق موضوعی روش‌مند در قرآن و نشان دادن جایگاه یکی از موضوعات اخلاقی در نظام اخلاقی قرآن بر پایه تبیین حوزه مفهومی آن می‌باشد. ریشه‌یابی‌ریا و ارائه راه‌حل‌های مناسب در جهت ریشه‌کن کردن آن نیز از دیگر اهداف این تألیف است.

بیشترین نوآوری این کتاب در تعیین حوزه مفهومی ریا و بررسی ارتباط حوزه معنایی آن با دیگر حوزه‌های معنایی است و همچنین بررسی ریشه‌ها، آثار و راه‌های درمان بر مبنای آیات قرآن. در نتیجه ارائه تصویری روشن از موضوع ریا در قرآن کریم و با محوریت قرآن از نوآوری‌های این تحقیق به حساب آمده که تاکنون به صورت جامع و مستقل صورت نگرفته است.

۶. روش تألیف

روش تحقیق ما در این کتاب بر دو مبنای اساسی استوار است: یکی روش تفسیری قرآن به قرآن و دیگری روشی که ایزوتسو در جهت فهم مفاهیم اخلاقی دینی قرآن به کار گرفته است. البته این دو روش تفاوت چندانی با یکدیگر ندارند. آقای معصومی همدانی زمانی که روش ایزوتسو را توضیح می‌دهد، به تفاوت نداشتن آن با روش تفسیری قرآن به قرآن اشاره کرده، می‌گوید: «روش ایزوتسو در میان مفسران مسلمان بی‌سابقه نیست و همان چیزی است که ما آن را تفسیر قرآن به قرآن می‌نامیم. منتها تفاوتی که میان ایزوتسو و مفسران مسلمان وجود دارد در این است که او در این کار از نظریه‌ای زبان‌شناسی یاری می‌گیرد».^۸

از روش تفسیری قرآن به قرآن بیشتر در فصل‌های دوم و سوم استفاده شده است و از روش ایزوتسو در فصل اول استفاده شده تا با تعیین حوزه مفهومی

ریا و تجزیه و تحلیل آیات و مشخص کردن روابط مفهومی ریا با مفاهیم مرتبط با آن بهتر بهره بگیریم. در اینجا لازم می‌دانم که توضیحات مختصری در خصوص روشن شدن روش ایزوتسو بیان کنم:

ایزوتسو بیان می‌کند برای بررسی یک مفهوم در یک نظام واژگان مانند نظام واژگانی قرآن، باید آن را همچون کلمه‌ای کانونی در نظر گرفت که عده‌ای از کلمات مهم دیگر آن را همچون دانه‌های خوشه‌ای احاطه کرده‌اند و این کلمه کانونی بر یک میدان معناساختی مخصوص به خود حکومت می‌کند. بدین ترتیب این کلمه کانونی و کلمات مرتبط با آن روی هم رفته یک حوزه و محوطه تصویری را در داخل کل واژگان قرآن تشکیل می‌دهد او در این باره می‌گوید: «کلمه کانونی متناظر است با یک تصور و مفهوم روان‌شناختی که هنگام جداکردن و مورد تحلیل قرار دادن میدان‌های معناساختی برای ما بسیار مفید واقع خواهد شد. مقصود من از کلمه کانونی یک کلمه کلیدی خاص است که نماینده و محدودکننده یک حوزه و محوطه تصویری یعنی به اصطلاح ما یک میدان معناساختی نسبتاً مستقل و متمایز در درون یک کل از واژگان است.»^۱ البته ناگفته نماند که در این ساختاری که ایزوتسو بیان نموده همه کلمات مرتبط با کلمه کانونی، خود نیز می‌تواند یک کلمه کانونی برای میدان معناساختی دیگری باشند.

بدین ترتیب برای تحلیل معناساختی ریا، ما آن را به صورت یک کلمه کانونی و مرتبط با دیگر واژگان و مفاهیم قرآنی در نظر گرفته و روابط مفهومی آن را با دیگر مفاهیم در فصل اول مشخص نموده‌ایم. علاوه بر این مطلب ایزوتسو در کتاب مفاهیم اخلاقی دینی در قرآن نشان داده که چگونه باید یک آیه یا عبارت قرآنی را تجزیه و تحلیل معنایی کرد. ما نیز از همین روش در

تجزیه و تحلیل آیات مربوط به ریا استفاده کرده‌ایم.

بیان ایزوتسو به‌طور مختصر در مورد این روش چنین است: «هفت مورد است که در آن‌ها یک آیه یا عبارت قرآنی اهمیت اساسی برای روش تجزیه و تحلیل معنایی پیدا می‌کند:

۱. ساده‌ترین مورد آن است که معنای دقیق واژه به‌طور عینی از روی بافت آیه و از واه توصیف لفظی روشن می‌گردد. مانند تعریف لفظی ظالم در این آیه: «...لعنة الله على الظالمين» الذين يصدون عن سبيل الله و يبغونها عوجاً و هم بالاخرة كافرون»^{۱۰}

۲. باید به ارزش واژه‌های مترادف در تجزیه و تحلیل معنایی واقف باشیم هنگامی که واژه الف جانشین واژه ب در بافت مشابه می‌شود، این جانشینی برای ما در بررسی مقوله معنایی هر دو واژه کمک بزرگی است مانند سینه که در برابر بأساء و ضراء قرار می‌گیرد و به معنی سختی می‌آید: «و ما أرسلنا فی قرية من نبي إلا أخذنا أهلها بالأساء و الضراء لعلمهم يضرعون» ثم بدلنا مكان السيئة الحسنة حتى عفوا...»^{۱۱}

۳. مواردی که ساخت معنایی یک واژه را از متضاد آن می‌فهمیم. مثلاً تفاوت خیر و حسنة را می‌توان از تقابل‌های آن‌ها فهمید.

۴. ساخت معنایی یک واژه را می‌توان از صورت منفی آن فهمید مثلاً برای فهم واژه استکبر می‌توان از این آیه که صورت منفی آن را بیان می‌کند، بهره گرفت: «إنما يؤمن بآياتنا الذين إذا ذكروا بها خرّوا سجداً و سبحوا بحمد ربهم و هم لا يستكبرون»^{۱۲} این آیه نشان می‌دهد آنان که استکبار نمی‌ورزند، چه نوع رفتاری دارند.

۵. ما به هر مجموعه‌ای از روابط معنایی دارای طرح در میان دسته‌های

مختلف واژه‌های یک زبان حوزه یا میدان معنایی می‌گوییم و نمونه این روابط در قرآن سه واژه «افتراء»، «کذب» و «ظلم» است، که یک گروه و حوزه معنایی را به وجود می‌آورند.

۶. موازنه ساختمان دستوری یا مترادف عبارات، وجود یک رابطه معنایی را در میان واژه‌ها بر ما مکتشف می‌سازد. مثلاً در دو آیه «...و ما یجحد بایاتنا إلاّ الکافرون»^{۱۳} و «...و ما یجحد بایاتنا إلاّ الظّالمون»^{۱۴}. موازنه و مترادف ساختمان این دو آیه خود دلیل روشنی بر این واقعیت است که کافر و ظالم دست کم تا آنجا که انکار آیات الهی مطرح است معادل معنایی یکدیگرند.

۷. کاربردهای غیردینی از اصطلاحات اخلاقی از لحاظ معنایی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا نمونه‌های بسیار خوبی از این نوع کاربردهای غیردینی واژه‌ها در اختیار ما می‌گذارد. مانند: «قال ألم نریک فینا ولیداً و لبث فینا من عمرک سنین» و فعلت فعلتک الّتی فعلت و أنت من الکافرین»^{۱۵}. در این آیه، کافر به معنای ناسپاس است زیرا کلام فرعون به موسی در یک بافت غیردینی است و می‌دانیم که هسته اصلی معنایی ریشه کفر را همین عنصر ناسپاسی تشکیل می‌دهد پس این مورد نیز می‌تواند مواد ارزشمندی در اختیار معاشناس قرار دهد.^{۱۶}

در حقیقت ایزوتسو در این هفت مورد به ما نشان می‌دهد که هنگام مواجهه با یک آیه چگونه از آن برای تجزیه و تحلیل استفاده کنیم و ما نیز در برخورد با آیات مورد نظر از آن‌ها بهره گرفته‌ایم در نتیجه ما از دو روش تفسیر قرآن به قرآن و روش ایزوتسو به تجزیه و تحلیل آیات پرداخته‌ایم. البته در مورد فهم آیات بیشتر از روش تفسیری قرآن به قرآن و در مورد روابط معنایی از روش ایزوتسو بهره گرفته‌ایم.

پی‌نوشتها

۱. هر که کار شایسته کند، به سود خود اوست و هر که بدی کند، به زیان خود اوست. (فصلت/۴۶)
- [شایان ذکر است کلیه ترجمه‌های آیات قرآن در این کتاب براساس ترجمه محمد مهدی فولادوند می‌باشد.]
۲. و برای هریک (از این دو گروه)، از آنچه انجام داده اند، (در جزا) مراتبی خواهد بود و پروردگارت از آنچه می‌کنند غافل نیست. (الأنعام/۱۳۲)
۳. پس هر که هم‌وزن ذره‌ای نیکی کند، (نتیجه) آن‌را خواهد دید و هر که هم‌وزن ذره‌ای بدی کند (نتیجه) آن‌را خواهد دید. (الزلزلة/۷ و ۸)
۴. و فرمان نیافته بودند، جز اینکه خدا را پرستند. (البینة/۵)
۵. آگاه باشید: آیین پاک از آن خداست. (الزمر/۳)
۶. و بیشترشان به خدا ایمان نمی‌آورند جز اینکه با او چیزی را شریک می‌گیرند. (یوسف/۱۰۶)
۷. ایزوتسو ۱۳۷۳ش: ۴
۸. ایزوتسو ۱۳۷۸ش: بیست و پنج.
۹. ایزوتسو ۱۳۷۳ش: ۲۸
۱۰. لعنت خدا بر ستمکاران باد. همانان که مردم را از راه خدا باز می‌دارند و آن را کج می‌خواهند و آن‌ها آخرت را منکرند. (الأعراف/۴۴ و ۴۵)
۱۱. و در هیچ شهری پیامبری نفرستادیم، مگر آن که مردمش را به سختی و رنج دچار کردیم تا مگر به زاری در آیند آنگاه به جای بدی (بلا) نیکی (نعمت) قرار دادیم تا آنبوه شدند. (الأعراف/۹۴ و ۹۵)
۱۲. تنها کسانی به آیات ما می‌گروند که چون آن آیات را به ایشان یادآوری کنند، سجده‌کنان به روی در می‌افتند و به ستایش پروردگارشان تسبیح می‌گویند و آنان بزرگی نمی‌فروشند. (السجدة/۱۵)
۱۳. و جز کافران کسی آیات ما را انکار نمی‌کند. (العنکبوت/۴۷)
۱۴. و جز ستمگران منکر آیات ما نمی‌شوند. (العنکبوت/۴۹)
۱۵. فرعون گفت: آیا تو را از کودکی در میان خود نپروریدیم و سالیانی چند از عمرت را پیش ما نماندی؟ و سرانجام کار خود را کردی و تو از ناسپاسانی. (الشعراء/۱۸ و ۱۹)
۱۶. ایزوتسو ۱۳۷۸ش: ۸۳-۷۳